

УДК 94(476):623

Ю.У. Врублеўскі,

аспірант кафедры славянскай гісторыі і метадалогіі гістарычнай навукі БДПУ

ПОГЛЯДЫ НАВУКОЎЦАЎ НА ПРАБЛЕМУ ТАПАГРАФІІ РАННЕСЯРЭДНЯВЕЧНЫХ ГАРАДОЎ ПОЛАЦКАЙ І ТУРАВА-ПІНСКАЙ ЗЯМЕЛЬ

Станаўленне гістарычнай тапаграфіі раннесярэднявечных гарадоў як кірунку даследавання стала вынікам развіцця ўнутраных асноў археалагічнай навукі Беларусі. Важныя тэарэтычныя ўяўленні, якія неабходны для больш глыбокага разумення праблемы паходжання старажытных гарадоў Беларусі, магчыма атрымаць у выніку гістарыяграфічнага асэнсавання пытанняў тапаграфіі. Гістарыяграфія праблемы тапаграфіі раннесярэднявечных гарадоў Беларусі не так часта сустракаецца на старонках навуковага друку. Як правіла, гісторыя вывучэння тапаграфіі сярэднявечных гарадоў разглядалася ва ўводных раздзелах манаграфій навукоўцаў і ўяўляла сабой абагульняльныя агляды. Зыходзячы з актуальнасці тэмы, *мэтай артыкула* з'яўляецца вызначэнне заканамернасцей працэсу наакуплення гістарычных ведаў па праблеме гістарычнай тапаграфіі гарадоў Полацкай і Турава-Пінскай зямель.

Гарады Полацкай зямлі. Полацк. А.М. Ляўданскага па праве можна лічыць першым навукоўцам, які распачаў даследаванне гістарычнай тапаграфіі гарадоў Беларусі. Гісторык прыйшоў да высновы, што старажытны цэнтр Полацка быў заснаваны на гарадзішчы, якое знаходзілася на правым беразе Палаты. Археалагічным даследаваннем Полацка ў 1960–1968 гг. займаўся Г.В. Штыхаў. Прарэзка вала гарадзішча дазволіла гісторыку вызначыць храналагічныя межы ўзвышэння старажытнага ўмацавання і тым самым пацвердзіць гіпотэзу А.М. Ляўданскага аб ролі гарадзішча як горадафарміруючага цэнтра [1, с. 23–26]. У 60-я гг. XX ст. думка навукоўца аб тым, што Полацк у IX – першай палове X ст. абмяжоўваўся гарадзішчам і селішчам, уяўлялася фактычна неаспрэчнай [1, с. 26]. Па меркаванні гісторыка, агульная плошча горада ў XI–XII стст. складала 80 га [1, с. 32]. Археалагічным вывучэннем Полацка ў 1986–1995 гг. займаўся С.В. Тарасаў. У адпаведнасці з поглядам гісторыка, тапаграфічную структуру Полацка да пачатку XI ст. складалі ўмацаваны дзядзінец, да якога стасавалася паселішча-пасада, і селішча на правым беразе Палаты. Дадатковыя даследаванні Вялікага пасада і Запалоцця дазволілі С.В. Тарасаву перагледзіць выснову Г.В. Штыхава аб памерах тэрыторыі Полацка ў канцы XI–XII ст. У працэсе вывучэння пасадскай тэрыторыі навукоўцам высветлена, што ў XI ст. горад пашыраўся

больш чым у пяць разоў, а ў XII–XIII стст. па сваіх памерах дасягнуў 120 га. Арыгінальныя думкі прапануе Д.У. Дук, калі зазначае, што Верхні замак Полацка з'яўляўся адміністрацыйна-цырыманіяльным цэнтрам, а Полацкае гарадзішча гандлёва-рамесным пасяленнем, а затым рэзідэнцыяй князя і ваенна-адміністрацыйным цэнтрам [2–3]. Разважанні Д.У. Дука аб прызначэнні пасялення на тэрыторыі Верхняга замка ў XI – XIII стст. падпарадкоўваюцца ідэі ўзвышэння ролі полацкага гарадзішча як добра ўмацаванага адміністрацыйнага цэнтра. Магчыма пагадзіцца з думкай Д.У. Дука, што на пачатковай стадыі развіцця тапаграфія горада мела монацэнтрны характар: умацаваны дзядзінец – вакольны горад (пасада) – і развівалася па веерна-радыяльнай схеме.

Віцебск. Археалагічным вывучэннем Віцебска ў 1928 г. займаўся А.М. Ляўданскі. Гісторыкам вызначана, што першапачатковым умацаваным цэнтрам горада было гарадзішча на Верхнім замку. Навуковец выказаў меркаванне, што фарміраванне дзядзінца на тэрыторыі Верхняга замка адбывалася не раней за XIII ст. [4, с. 93–104]. Развіццё тэрытарыяльна-планіровачнай структуры Віцебска з характэрнымі асаблівасцямі і заканамернасцямі набывае сваё асэнсаванне ў гістарычнай навуцы як складны працэс у інтэрпрэтацыйным разуменні. Размяшчэнне дзядзінца Віцебска (Верхняга замка), тэрыторыя і памеры ахопу ім Верхняга замка сталі прадметам палемічных разважанняў і дыскусій у айчынай гістарыяграфіі. Так, у гістарычнай навуцы існуе некалькі падыходаў да акрэслення праблемы ранняй тапаграфіі Віцебска: 1) згодна з Г.В. Штыхавым, складванне Верхняга замка праходзіла да XII ст. і адбывалася шляхам спалучэння некалькіх пасяленняў. У XII ст., на погляд гісторыка, дзядзінец распаўсюдзіўся на ўсю тэрыторыю Верхняга замка (4 га) [5, с. 41]; 2) па меркаванні Л.У. Калядзінскага, пашырэнне Верхняга замка адбывалася праз уключэнне ў яго склад пасадскай тэрыторыі, якая ў XII ст. была апаясана абарончымі ўмацаваннямі [6]. Гісторык схільны лічыць, што новы вал у 30-х гг. XII ст. пачынаўся ад гарадзішча і развіваўся ў заходнім кірунку ўздоўж р. Віцьба; 3) на падобных пазіцыях знаходзіцца В.М. Ляўко, якая зазначае, што фарміраванне Верхняга замка было выклікана пашырэннем тэрыторыі ў заходнім кірунку, да Заходняй Дзвіны [7,

с. 15–16]; 4) даследчык Ніжняга замка Віцебска Т.С. Бубенька мяркуе, што пасадам Віцебска з’яўляўся Ніжні замак, а паўночнае пасяленне Дзвінскага узвышша ўвайшло ў склад Верхняга замка ў якасці вакольнага горада [8]. На наш погляд, лагічным і пераканаўчым з’яўляецца атаясамліванне навукоўцамі дзядзінца Віцебска з тэрыторыяй Верхняга замка, якая мела тэндэнцыю да пашырэння (Г.В. Штыхаў, Л.У. Калядзінскі, В.М. Ляўко).

Друцк. У 1930 г. А.Д. Каваленем былі праведзены археалагічныя разведкі Лукомля і Друцка, падчас якіх было зроблена апісанне гарадзішчаў і курганных могілнікаў. Археалагічным даследаваннем Друцка ў 1956–1967 гг. займаўся Л.В. Аляксееў [9]. Даследчык прыйшоў да высновы, што найбольш старажытным цэнтрам Друцка з’яўляецца дзядзінец, які быў узведзены ў сярэдзіне XI ст. Вывучэнне наваколля горада Друцка дазволіла Л.В. Аляксееву сцвярджаць, што ён быў узведзены пазней, чым дзядзінец на месцы неўмацаванага паселішча. Археалагічным вывучэннем Друцка з 1998 г. займаецца В.М. Ляўко. Адкрыцці культурных напластаванняў племянога перыяду ў межах вакольнага горада дазволілі В.М. Ляўко пераасэнсаваць погляд Л.В. Аляксеева аб размяшчэнні племяннога цэнтра на дзядзінец. Сцвярджанне В.М. Ляўко аб тым, што раннегарадскія матэрыялы адпавядаюць як дзядзінцу Друцка, так і навакольнаму гораду не зусім удала карэлюецца з яе ранейшым выказваннем аб размяшчэнні племяннога цэнтра ў ваколіцах горада [10, с. 170].

Мінск. На працягу 1945–1951 гг. даследаваннем Мінскага замчышча займаўся В.Р. Тарасенка. Сцвярджанне аўтара аб тым, што Мінск на Свіслачы ў XI ст. уяўляў сабой невялікі горад ці баярскі двор, не падмацавана матэрыяламі вывучэння залягання культурнага слою XI ст. [11, с. 251]. Даследаваннем дзядзінца Мінска ў 1957–1961 гг. займаўся Э.М. Загарульскі. Прымаючы пад увагу выснову В.Р. Тарасенкі аб тапаграфічным прызначэнні Мінскага замчышча, Э.М. Загарульскі вызначыў тэрыторыю размяшчэння дзядзінца Мінска. На думку навукоўца, Мінскае замчышча займала нязначную частку ад усёй тэрыторыі дзядзінца горада [12, с. 80]. Пэўнае разуменне ў праблему месцазнаходжання пасада Мінска ўнеслі археалагічныя даследаванні, якія пачаліся ў 1978 г. і вядуцца да сённяшніх дзён. У выніку археалагічных работ навукоўцамі¹ высветлена, што адзін з пасадаў Мінска размяшчаўся на правым беразе Свіслачы, паўднёва-ўсходні дзядзінец (сучасныя вуліцы Герцэна, Кірыла і Мяфодзія, Музычны завулак) [13].

Лукомль. Першыя разведвальныя работы на тэрыторыі Лукомля праводзіў А.Д. Каваленя. Археалагічным вывучэннем помнікаў Лукомля ў 1966–1974 гг. займаўся Г.В. Штыхаў. Гісторыкам высветлена, што культурнаму слою X–XI стст. Лукомскага гарадзішча, які суправаджаецца масавымі знаходкамі, папярэднічалі культурныя напластаванні VIII–IX стст. з характэрнымі керамічнымі матэрыяламі [14, с. 118]. Г.В. Штыхавым вызначана наяўнасць пасадскай тэрыторыі Лукомля па абодвух берагах р. Лукомкі.

Заслаўе. У 1926 г. А.М. Ляўданскім праводзіліся археалагічныя даследаванні старажытных помнікаў Заслаўля. Час узнікнення гарадзішча Замэчак даследчык аднёс да пачатку XI ст. На думку А.М. Ляўданскага, гарадзішча з’яўлялася цэнтрам грамадскага і рэлігійнага жыцця, якое магло выконваць і функцыі ваеннага ўмацавання. Археалагічныя работы 1967 і 1971 гг. на гарадзішчы Замэчак праводзіў Г.В. Штыхаў. У выніку раскопак гісторыкам высветлена, што месцазнаходжанне, форма і функцыі гарадзішча былі непрыдатнымі для выконвання ім ролі дзядзінца горада [6, с. 85–86]. Пры гэтым навукоўцам не зроблена абгрунтаванне аб тэрыторыі, якую дакладна займаў дзядзінец. Археалагічным вывучэннем Заслаўля ў 1977–1983, 1988–1992, 1994 гг. займаўся Ю.А. Заяц. На погляд даследчыка, гарадзішча Замэчак выконвала функцыі ўмацаванага пасялення і непарывуна развівалася з канца X да канца XI ст. [15, с. 17]. Ю.А. Заяц перагледзеў палажэнне Г.В. Штыхава аб месцазнаходжанні першапачатковага дзядзінца Заслаўля. Асноватворнай ідэяй Ю.А. Зайца стала сцвярджанне аб тым, што Заслаўскі замак як умацаванае пасяленне з’яўляўся непасрэдным пераемнікам гарадзішча Замэчак, якое ў было ўзведзена ў другой палове – канцы X ст. Даследчыкам высветлена, што да канца XI ст. планіровачная структура Заслаўя з’яўлялася разгрупаванай, пры якой дзядзінец Замэчак быў аддалены ад пасада. На думку гісторыка, на рубяжы XI і XII стст. у планіровачнай структуры горада адбываюцца змяненні, калі на пасадскай тэрыторыі ўзводзіцца новы дзядзінец (плошча – каля 1,3 га).

Копысь. Археалагічным вывучэннем гарадзішча Копысі ў 1960 і 1962 гг. займаўся Л.А. Міхайлоўскі, у 1968–1969 гг. – Г.В. Штыхаў, у 1972 г. – Э.М. Загарульскі, у 1980, 2003 гг. – В.М. Ляўко. Нязначны аб’ём раскопачных работ гарадзішча і пасада Копысі не дазволіў навукоўцам у поўнай ступені сфармуляваць заключэнні аб складванні і развіцці тапаграфічнай структуры горада.

Лагойск. Гарадзішча Лагойска ў 1966, 1968, 1971 гг. вывучаў Г.В. Штыхаў. Прапанова гісторыка лакалізаваць месцазнаходжанне пасада Лагойска на поўдні ад дзядзінца выглядае цікавай. Разам з тым, без мэтанакіраваных археалагічных даследаванняў культурных напластаванняў горада немаг-

¹ У даследаваннях Верхняга горада Мінска прымалі ўдзел І.У. Ганецкая, Н.І. Здановіч, В.Е. Собаль, А.А. Трусаў, П.А. Русаў, І.М. Чарняўскі.

чыма будзе атрымаць поўнага ўяўлення аб тапаграфіі пасялення з часоў яго заснавання.

Орша. Археалагічнае вивучэнне Оршы было распачата раскопкі А.М. Ляўданскага ў 1928 г. Даследчыкам выказана сужэнне аб узнікненні гарадзішча Оршы не раней чым у X – пачатку XI ст. Археалагічныя работы, якія праводзіліся Ю.У. Драгуном у 1965–1968 гг. на гарадзішчы, дазволілі навукоўцу выказаць думку аб заснаванні Оршы ў XI ст. з градаўтваральным цэнтрам на мысе пры ўпадзенні Аршыцы ў Днепр [16, с. 7–10]. Па выніках раскопак 1989–1991 гг., В.М. Ляўко высветлена, што аснову тапаграфіі Оршы складае гарадзішча мысавага тыпу і гандлёва-рамесны пасад. Па меркаванні гісторыка, узвядзенне крэпасці Оршы супала па часе з фарміраваннем пасада [17, с. 5–6]. Даследаваннямі В.М. Ляўко высветлена, што вал і роў гарадзішча Оршы быў узведзены ў XII ст. В.М. Ляўко правамерна падкрэслівае, калі зазначае, што Орша XI ст. не ўяўляла сабой горад у навуковым сэнсе слова.

Барысаў. У 1928 г. А.М. Ляўданскім было распачата археалагічнае вивучэнне Барысава. Пры вызначэнні месцазнаходжання градаўтваральнага цэнтра Барысава навуковец кіраваўся думкай, што ён паўстаў з гарадзішча, якое знаходзілася на востраве. Пытаннем гістарычнай тапаграфіі Барысава прысвечаны археалагічныя даследаванні Г.В. Штыхава 1963, 1968, 1971 гг. Гіпотэза А.М. Ляўданскага аб зараджэнні Барысава на Замчышчы вострава, якую падтрымаў Л.В. Аляксееў, не пераканала ў яе верагоднасці Г.В. Штыхава. Па меркаванні гісторыка, горад узнік на месцы пасялення больш позняга часу і быў узведзены ў пачатку XII ст. на месцы паселішча, якое размешчана ў Стара-Барысаве.

Турава-Пінская зямля. Тураў. Археалагічныя раскопкі на гарадзішчы Турава былі распачаты ў 1927 г. А.Д. Каваленем і С.С. Шутавым. Гісторыкамі была выказана думка, што дзядзінец Турава ўзнік раней за вакольны горад [18, с. 373]. Найбольшы ўклад у даследаванне праблемы тапаграфіі Турава ўнёс П.Ф. Лысенка, які абагульніў значны археалагічны матэрыял, выяўлены ім падчас раскопак 1961–1963, 1968, 1992, 1993 гг. Па меркаванні гісторыка, тураўскае гарадзішча, якое складалася з дзядзінца і вакольнага горада, апаясывалася валам па ўсяму перыметру. Звяртаючы ўвагу на праблему абарончых канструкцый Турава, П.Ф. Лысенка абмежываўся гіпатэтычнай рэканструкцыяй унутрывальных і наважных канструкцый Тураўскага гарадзішча. П.Ф. Лысенка прыйшоў да высновы, што пасад Турава размяшчаўся за вакольным горадам у паўднёва-заходнім кірунку і абмяжоўваўся абарончым ровам [19].

Пінск. У 1955 г. і 1957 г. былі распачаты археалагічныя раскопкі гарадзішча Пінска. Т.В. Раўдзіна прыйшла да высновы, што Пінск

быў заснаваны ў другой палове XI ст. і ўзнік у якасці княжацкага пасялення [20]. Абапіраючыся на матэрыялы раскопак 1955 і 1957 гг., Т.В. Раўдзіна выказала думку аб тым, што мяркуючым дзядзінцам Пінска з'яўлялася Замкавая гара. З 1963 г. археалагічным вивучэннем Пінска займаецца П.Ф. Лысенка. Навуковец крытычна падыйшоў да высноў Т.В. Раўдзінай і Б.В. Міралюбава аб размяшчэнні дзядзінца Пінска на ўзвышшы. На погляд гісторыка, раскопкі 1955, 1957, 1960 гг. былі закладзены на тэрыторыі вакольнага горада. Археалагічныя работы 1963, 1964 гг. дазволілі гісторыку вызначыць кірункі распаўсюджвання вуліц Пінска і прыйсці да высновы, што для горада была характэрна радыяльна-кальцавая планіроўка [21, с. 281–289].

Бярэсце. Правядзенню сістэматычных археалагічных раскопак Брэста папярэднічалі спробы навукоўцаў лакалізаваць месцазнаходжанне першапачатковага цэнтра горада. Па меркаванні Ю.А. Ягорава і Ю.В. Кухарэнкі, Бярэсце першапачаткова магло размяшчацца на адным з астравоў пры ўпадзенні Мухайца ў Заходні Буг [22, с. 19]. На працягу 1969–1981 гг. вивучэннем старажытнага Бярэсця займаўся П.Ф. Лысенка. Гісторык схільны быў лічыць, што дзядзінец горада размяшчаўся на мысе, які быў утвораны правым берагам р. Заходні Буг і левым берагам р. Мухавец, а вакольны горад на востраве паміж двума рукавамі Мухайца. Археалагічныя работы 1968 г. дазволілі навукоўцу пацвердзіць сваю першапачатковую думку. Выяўленне культурных напластаванняў XI ст. на мысе дазволіла даследчыку лакалізаваць тут месцазнаходжанне дзядзінца старжытнага Бярэсця. У 2006 г. падчас будаўнічых работ былі распачаты раскопкі на востраве Брэста. Ааналіз керамічных матэрыялаў дазволіў П.Ф. Лысенку сфармуляваць важную выснову аб тым, што пасяленне на востраве ўзнікла ў X ст. і тым самым раней пасялення на мысе [23].

Мазыр. У розныя гады абследаваннем Мазыра займаліся В.В. Сядоў, П.Ф. Лысенка, Т.М. Каробушкіна. П.Ф. Лысенкам выказана думка аб магчымасці ўзнікнення горада ў XII ст. У выніку археалагічных даследаванняў Кімбараўскага пасялення (сучасная вуліца Гогаля) Г.М. Залашка і В.А. Булкін выказалі меркаванне, што яно з'яўлялася першапачатковым цэнтрам заснавання Мазыра і існавала ў VIII–XI стст. у якасці папярэдніка, які затым быў перанесены ў іншае месца. З падобнай пазіцыяй не пагадзіліся А.А. Трусаў, Н.І. Здановіч і Ю.В. Каласоўскі. На погляд гісторыкаў, першапачатковае гарадское пасяленне Мазыра было заснавана на гары Камунараў, дзе размяшчаўся ўмацаваны дзядзінец, да якога паступова далучалася пасадская тэрыторыя [24, с. 20].

Слуцк. Раскопкі А.М. Ляўданскага і А.С. Дубінскага ў 1929 г. было распачата виву-

чэнне Слуцка. Невялікі раскоп у 1966 г. на пляцоўцы гарадзішча заклаў П.Ф. Лысенка, які прыйшоў да высновы, што горад узнік у якасці гандлёва-рамеснага цэнтра. Падчас раскопак Слуцка ў 1985–1986 гг. Л.У. Калядзінскім была выканана прарэзка вала гарадзішча і вызначана яго канфігурацыя [25]. На правым беразе р. Бычок даследчыкам быў закладзены шурф і выяўлены матэрыялы XVI–XVII стст., дзякуючы чаму стала магчымым сцвярджаць аб фарміраванні тут пасадскай тэрыторыі Слуцка.

Клецк. Упершыню да археалагічнага вывучэння Клецка звярнуўся П.Ф. Лысенка. Навуковец прыйшоў да высновы, што дзядзінец і вакольні горад Клецка складваліся адначасова. Пытаннімі гістарычнай тапаграфіі Клецка займаецца В.С. Пазднякоў. На погляд даследчыка, Клецк узнік на аснове славянскага пасялення ў X ст. Навуковец вылучае дагарадскі этап станаўлення Клецка (X–XI стст.) – час існавання неўмацаванага пасялення і першачатковага дзядзінца. Даследчык вызначыў, што ў XII–XIII стст. з абнясеннем пасада Клецка валам і ровам горад атрымаў трохчасную планіровачную структуру [26].

Капыль. Гісторыя археалагічнага вывучэння Капыля адносна небагатая і маладая. Планамерныя і буйнамаштабныя археалагічныя раскопкі ў Капылі распачаліся ў 1996 г. П.Ф. Лысенка выказаў меркаванне аб існаванні пасялення Капыля ў раннесярэднявечны час. Вывучэнне тапаграфіі Капыля стала магчымым дзякуючы шэрагу раскопачным работам Л.У. Калядзінскага, які імкнецца даказаць, што гарадзішча Капыля ў IX–X стст. выкарыстоўвалася як капішча. Навуковец схільны лічыць, што складванне дзядзінца Капыля адбылося ў канцы X ст. У насыпе вала вакольнага горада гісторык выявіў рэшткі керамічнага матэрыялу XII–XIII стст. [27, с. 68].

Давыд-Гарадок. Сістэматычнае археалагічнае вывучэнне Давыд-Гарадка было распачата Р. Якімовічам у 1937 г. Навуковец выказаў думку аб магчымасці ўзнікнення горада на рубяжы XI–XII стст. [28, с. 27]. П.Ф. Лысенка зрабіў навуковае абгрунтаванне прызначэння раскопаў 1937–1938 гг. і развіў уяўленні Р. Якімовіча звесткамі аб будаўнічай тэхніцы вала гарадзішча Давыд-Гарадка.

Рагачоў. Да ліку маладаследаваных гарадоў адносіцца і Рагачоў. Археалагічным вывучэннем горада ў 1966–1967 гг. займаўся П.Ф. Лысенка. Даследаваннем гарадзішча Замкавая гара ў 1973 і 1976 гг. займаўся Э.М. Загарульскі, які аднёс час узнікнення Рагачова да XI ст.

Такім чынам, асноўныя тэндэнцыі, якія заключаліся ў сувязі сутнасных характарыстык гарадскога пасялення (памераў і асаблівасцей яго планіровачнай структуры) з пазнавальным стаўленнем да іх навукоўцаў, прадвызначылі працэс наакуплення ведаў па пра-

блеме тапаграфіі раннесярэднявечных гарадоў Полацкай і Турава-Пінскай зямель. Горад з развітой планіровачнай структурай і рознакаковымі характарыстыкамі (Полацк, Віцебск) уяўляў сабой шырокае інтэрпрэтацыйнае поле для разважанняў гісторыкаў. Імкненне археолагаў да перагляду поглядаў сваіх папярэднікаў было выклікана замацаваннем за кожным навукоўцам асобнай тапаграфічнай адзінкі даследавання горада (Полацк, Віцебск, Друцк, Заслаўе, Мазыр), што садзейнічала перабольшванню яе ролі ў развіцці тэрытарыяльнай структуры. Гарадское пасяленне з нязначнай плошчай (Лукомль, Барысаў, Тураў, Бярэсце, Слуцк, Копыль, Рагачоў, Давыд-Гарадок), як правіла, прыцягвала ўвагу аднаго ці некалькіх даследчыкаў і тым самым не ўяўляла сабой прадмета палемічных разважанняў і дыскусій.

ЛІТАРАТУРА І КРЫНІЦЫ

1. Штыхов, Г.В. Древний Полоцк (IX – XIII вв.) / Г.В. Штыхов. – Минск: Наука и техника, 1975. – 133 с.
2. Дук, Д.У. Полацк у сістэме станаўлення і развіцця сацыя-тапаграфічнай структуры старажытнарускіх гарадоў IX–XIII стст. / Д.У. Дук // Гістарычна-археалагічны зборнік. – 2008. – Вып. 24. – С. 27–33.
3. Дук, Д. От вассалитета до равноправия / Д. Дук // Родина. Российский исторический журнал. – 2009. – № 9. – С. 23–26.
4. Ляўданскі, А.Н. Археалёгічныя досьледы ў Віцебскай акрузе / А.Н. Ляўданскі // Запіскі аддзелу гуманітарных навук. Кн. 2: Працы археалёгічнай камісіі. – 1930. – Т. 2. – С. 93–104.
5. Штыхов, Г.В. Города Полоцкой земли (IX – XIII вв.) / Г.В. Штыхов. – Минск: Наука и техника, 1978. – 156 с.
6. Колединский, Л.В. Верхний замок Витебска в XI – XVII вв.: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.06 / Л.В. Колединский. – Минск, 1991. – 334 с.
7. Левко, О.Н. Витебск XIV – XVIII вв.: (По археологическим материалам): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.06 / О.Н. Левко. – Л, 1980. – 19 с.
8. Бубенько, Т.С. Посад Витебска X – первой половины XIV вв.: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.06 / Т.С. Бубенько. – Л, 1991. – 24 с.
9. Алексеев, Л.В. Древний Друцк (письменные источники, топография, время возникновения) к празднованию тысячелетия Друцка 1001–2001 гг. / Л.В. Алексеев // Российская археология. – 2002. – № 1. – С. 74–91.
10. Левко, О.Н. О датировке начального и финального этапов развития средневекового Полоцкого поплацка / О.Н. Левко // Гісторыя і археалогія Друцка і Полацкай зямлі: матэрыялы Міжнароднага навуковага канф., 23–24 кастр. 2002 г. – Полацк: ПДУ, 2002. – С. 167–173.
11. Тарасенко, В.Р. Древний Минск (по письменным источникам и данным археологических раскопок 1945–1951 гг.) / В.Р. Тарасенко // Материалы по археологии БССР. – Минск, 1957. – С. 182–257.
12. Загорюльский Э.М. Возникновение Минска / Э.М. Загорюльский. – Минск: Изд-во БГУ. – 358 с.
13. Собаль, В.Е. Мінскі культурны пласт Верхняга горада / В.Е. Собаль // Эцыклапедыя археалогія Беларусі: у 2 т. – Мінск, 2011. – Т. 2. – С. 86.
14. Еремеев, И. Древний Лукомль. Лепная керамика и раннесредневековый культурный слой / И. Еремеев // Acta Archaeologica. Albarutenica. – 2007. – Вып. 1. – С. 110–134.
15. Заяц, Ю. А. Заславль в эпоху феодализма / Ю.А. Заяц. – Минск: Наука и техника, 1995. – 207 с.
16. Драгун, Ю.И. Социально-экономическое развитие белорусского города в XI–XVIII вв.: (По материалам Орши): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Ю.И. Драгун. – Минск, 1969. – 21 с.

17. Левко, О.Н. Средневековая Орша и ее округа: Ист.-археол. очерк / О.Н. Левко. – Орша, 1993. – 51 с.
18. Каваленя, А.Д. Матэрыялы з дагісторыі Тураўшчыны / А.Д. Каваленя, С.С. Шутаў // Запіскі аддзелу гуманітарных навук, кн. 2: Працы археалёгічнай камісіі. – 1930. – Т. 2. – С. 373.
19. Лысенко, П.Ф. Древний Туров / П.Ф. Лысенко. – Минск: Беларуская навука, 2004. – 180 с.
20. Равдина, Т.В. Раскопки в Пинске / Т.В. Равдина // Советская археология. – 1966. – № 1. – С. 285–291.
21. Лысенко, П.Ф. К вопросу об исторической топографии Пинска / П.Ф. Лысенко // Вопросы истории и археологии: материалы X конф. молодых ученых по обществ. наукам, июнь 1966. – Минск, 1966. – С. 280–291.
22. Лысенко, П.Ф. Города Туровской земли / П.Ф. Лысенко. – Минск: Наука и техника, 1974. – 200 с.
23. Лысенко, П.Ф. Новые открытия в Берестье / П.Ф. Лысенко // Гістарычна-археалагічны зборнік. – 2007. – Вып. 23. – С. 231–232.
24. Трусаў, А.А. Новае пра старажытны Мазыр (па матэрыялах археалагічных даследаванняў 1981 – 1984 гг.) / А.А. Трусаў // Сярэдневяковыя старажытнасці Беларусі: Новыя матэрыялы і даследаванні. – Минск, 1993. – С. 20–32.
25. Колединский, Л.В. Работы в Слуцке / Л.В. Колединский // Археологические открытия 1985 г. / АН СССР. Ин-т археологии. – М., 1987. – с. 452–453.
26. Пазднякоў, В.С. Клецк X–XVIII стст.: матэрыяльная і духоўная культура беларускага феадальнага горада / В.С. Пазднякоў. – Мінск: БелНДІДАС, 2008. – 287 с.
27. Колединский, Л. Археологические источники о раннем, долетописном периоде истории Копыля (IX – XIII вв.) / Л. Колединский // Гістарыяграфія і крыніцы па гісторыі гарадоў і працэсаў урбанізацыі ў Беларусі: зб. навук. прац; рэдкал.: І. Крэнь, І. Соркіна (адк. рэд.) [і інш.]. – Гродна: ГрДУ, 2009. – С. 63–70.
28. Jakimowicz, R. Dawidgrodek. – Pinsk: Nakladem Oddzialow Polskiego T-wa Kraiawnawczego w Dawidgrodku i Pinsku, 1939. – 45 s.

SUMMARY

The article investigates the process of historical knowledge accumulation on the problem of the topography of the early medieval cities on the territory of Polotsk and Turou-and- Pinsk Lands. Basing on analysis of the historian's views, the author determines the development trends of the historical topography of Belarusian cities in IX – XIII cent.

Паступіў у рэдакцыю 30.09.2011 г.

УДК 94(476):37«18»

А.А. Гурэцкі,

кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры сацыяльна-гуманітарных дысцыплін МДВАК

ПАЛІТЫКА РАСІЙСКАГА ЎРАДА ПА РЭФАРМАВАННІ ВАЕННА-НАВУЧАЛЬНЫХ УСТАНОЎ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ Ў ПАЧАТКУ ХІХ ст.

Сацыяльна-эканамічнае і палітычнае становішча Расіі ў пачатку ХІХ ст. ставіла перад урадам задачу шырокай рэформы дзяржаўнага кіравання. Ускладненне кіравання краіны, рост гандлю і прамысловасці патрабавалі ад яго адукаваных, дасведчаных людзей на пасады губернатараў, а таксама чыноўнікаў для шматлікіх канцылярыяў і кантор. Востра адчувалася патрэбнасць і ў тэхнічных і ваенных кадрах для прамысловасці, арміі і флоту.

Краіне патрэбны былі рэформы і мадэрнізацыя, паколькі эканамічныя працэсы, якія адбываліся ў Расіі ў ХІХ ст., былі аналагічным тым буржуазным пераўтварэнням, што перажывалі ў ХVІІ–ХVІІІ стст. вядучыя еўрапейскія краіны.

З гэтай нагоды ў перыяд з 1802 па 1804 г. у Расіі былі праведзены рэформы Міністэрстваў і ведамстваў Расійскай імперыі [1], а таксама рэформа адукацыі [2], якая стварыла дзяржаўную сістэму навучальных устаноў, структура кіравання якой была запазычана з вопыту польскай Адукацыйнай камісіі і прыстасавана да расійскіх умоў. (Адукацыйная камісія – установа па кіраўніцтве народная асветай у Рэчы Паспалітай, першая такога кшталту ў Еўропе.)

Вучэбная рэформа закранула і ваенна-навучальныя ўстановы, якія ўваходзілі ў склад

Міністэрства ваенных сухапутных сіл Расійскай імперыі [3]. Неабходна адзначыць, што ў сувязі з напалеонаўскімі войнамі і пашырэннем тэрыторыі краіны (падзелы Рэчы Паспалітай, далучэнне прычарнаморскіх зямель у канцы ХVІІІ ст.) адбылося дваіное павелічэнне колькасці ваенных фарміраванняў, якім патрэбны былі высокапрафесійныя афіцэрскае кадры.

У Беларусі ў пачатку ХІХ ст. была толькі адна ваенна-навучальная ўстанова, якая рыхтавала дзяцей польскай і апалячанай шляхты да паступлення на ваенную службу. Гродзенскі кадэцкі корпус размяшчаўся на тэрыторыі рэзідэнцыі былога польскага караля. У 1800 г. да яго было далучана Шклоўскае шляхетнае вучылішча [4], паколькі мясцовы будынак навучальнай установы згарэў, а ў сакавіку 1806 г. па ўказанні папярэйшага Віленскай навучальнай акругі князя А. Чартарыйскага і Віленскае ваеннае вучылішча, якое праіснавала вельмі нядоўга [5].

Гэта стала вядома з цыркуляра Міністра ўнутраных спраў графа В.П. Качубея, накіраванага грамадзянскім губернатарам Расійскай імперыі 31 жніўня 1805 г. для знаёмства і выканання [6]. Да гэтага дакумента быў прыкладзены даклад члена Савета па ваенных вучылішчах, тайнага саветніка князя А. Чартарый-